

УДК 811.161.2'367.625

НАГОЛОШУВАННЯ СУФІКСАЛЬНИХ ТА ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИХ ДІСЛІВ ІЗ СУФІКСОМ -УВА- (-ЮВА-) В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА

Легка Л.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті проаналізовано акцентуаційні особливості суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів першого структурного класу (з тематичним суфіксом -ува-, (-юва-) у поетичних творах Івана Франка, які представлені двома акцентними типами: кореневим та з рухомою акцентуацією в межах суфікса дієслів. Виявлено відхилення від сучасної акцентної норми, зумовлене художньо-поетичними ситуаціями та неусталеною акцентуацією.

Ключові слова: акцентуація, акцентний тип, акцентна норма, варіантний наголос, дієслова.

Постановка проблеми. З'ясування стилістичного навантаження наголосу в поетичному мовленні Івана Франка – один із важливих аспектів індивідуальних стилів, у якому збережено загальні тенденції літературного наголошування та відображено індивідуальні риси поетично-мовленнєвої практики письменника, зокрема проникнення акцентних діалектизмів, авторські наголоси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поетичне мовлення – важлива, а також специфічна сфера становлення літературного наголосу. В поезії наголос набуває нових функційних характеристик, зокрема є елементом ритмічної організації вірша та стилістичним засобом. Поетичне мовлення є потужним фактором впливу на кодифікацію наголосу, формування акцентної літературної норми.

Акцентуаційні особливості різних морфологічних класів слів на матеріалі поетичного мовлення І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Грабовського та ін. досліджували Я. Рудницький, І. Огієнко, З. Веселовська, В. Склярєнко, В. Винницький, К. Іваночко, А. Зинякова, Л. Рязанова, Р. Міджин, Л. Легка та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості наголошування суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів із суфіксом -ува- (-юва-) у поезії Івана Франка, виявити відхилення від сучасного літературного наголошування, установити причини акцентуаційної відмінності.

Виклад основного матеріалу. Акцентна система сучасної української літературної мови має характерні особливості, які в кожному граматичному класі слів проявляються по-своєму. Своєрідною є наголосова дієслівна система, яка унормовує закономірності як у наголошуванні інфінітивних форм, так і при відмінюванні дієслів. Ноголошування дієслів залежить звичайно від морфемної будови та від наявності відповідного класифікаційного суфікса дієслівної основи. У сучасній українській літературній мові В. Винницький виділив сім акцентних типів суфіксальних дієслівних основ [4, с. 347].

У поетичних творах Івана Франка функціонують суфіксальні та префіксально-суфіксальні дієслова з суфіксом -ува- (-юва-), які належать до першого структурного класу дієслів [6, с. 312], представлені двома типами: **акцентний тип К** (нерухомий кореневий наголос в особових формах однини та множини) та **акцентний тип РС** (рухома акцентуація в межах суфікса).

Дієслівний суфікс -ува- (-юва-) є найпродуктивнішим суфіксом у сучасній літературній мові. Словотвірний тип відіменникових дієслів, утворених за допомогою цього суфікса характеризується, як зауважує О. Кушлик, популярністю самого словотворчого засобу як від основ автохтонних слів, так і чужомовних; достатньо зручними умовами поєднання твірної основи і словотворчого засобу, а також широкою мотивувальною базою – іменниками на позначення знарядь і засо-

бів, кількість яких з огляду на безперервний розвиток науки і техніки постійно зростає [5, с. 110]. Дієслова недоконогоного виду, утворені за допомогою суфіксів -ува-, юва_-овува- від дієслів доконогоного виду виражають значення тривалої дії, багатократної, повторюваної або супровідної дії.

У поетичних творах Івана Франка засвідчено суфіксальні та префіксально-суфіксальні дієслова **акцентного типу К**, наголошування яких загалом відповідає сучасній літературній нормі. Їх контекстні вживання переконливо підтверджують нерухомість кореневого акцентування в особливих формах однини та множини: *витворювати, витрублювати, вислухувати, виховувати, вичерпувати*: Суспільна праця довга, утяжлива, зате ж плідна, та, головню – вона одна лиш може заповнить без дива життя людини, бо вона одна всіх сил, всіх дум, чуття, стремлінь людини жадає, їх *вичерпує* до дна (II, 16) (тут і далі цитуємо за виданнями Франко І. Я. Твори: В 50 т. (римськими цифрами позначено том, арабськими – сторінку).

Відмірювати: Воля, слава, сила *Відмірюються* силою борби! (II, 183); *відвідувати, відновлювати, відскакувати, вказувати, відмовчуватися, втоптувати, втишуватися*: І біль в моєму серці *втишувався* лютий, (I, 186); *докидувати*: А перестань *докидувати* дров, як стій загасне (II, 192); *дошукуватися, дякувати*: Богу *дякуєм* святому, що про нас не забуває (III, 13).

Жалуватися: Я не *жалуюсь* на тебе, доле, (I, 134); *пожалувати*: *Пожалував* його, як друг правдивий (II, 216); *жертвувати, загрозувати, заперечувати, збільшувати, звалювати, звеличувати, звершувати, згадувати*: далеко десь з німим докором в тій хвилі *згадуєш* мене? (III, 12); *згоджуватися, змушувати, зневажувати, зав'язувати, занебдувати, затемнювати, запроваджувати, командувати, лицемірствувати*: Сам *лицемірствує* з собою Хто людським горем і журбою Турбується з самохвальбою (III, 194); *милювати*: Чи схоче він судити нас по праві І *милювати* по-людськи (I, 315). У сучасній літературній мові наголос у дієслові *милювати* виконує значеннєву функцію: з наголошенням коренем має значення «не завдавати шкоди», а з наголошенням суфіксом «бути джерелом приемних почуттів»; *помилувати*: *Помилуй* Мене! Не погубляй з душею й тілом (I, 329); *змилюватися, надслухувати, накликувати*: Накликує на себе гнів господній (III, 198); *наказувати, насталювати*: Мовиш: «Нині інші війни» – Ну, то іншу зброю куй, Ум гостри, *насталюй* волю,» Лиш воюй, а не тоскуй!.. (II, 38); *нашіптувати*: ...великих мрій о щасті і любові, О земле, в ніч таку *нашіптують* тобі! (I, 199); *натужуватися*.

Обкручувати: Не бійтеся тих пут, що на короткий час *обкручують*, немов холодні чорні змії (II, 304); *обманювати, обпалювати, розпалювати, ображувати, обчищувати, оплакувати, опльовувати, оправдувати*: Господь сказав: «Послухай, судіє, І не *оправдуй* винного за плату» (III, 198); *опікуватися*: Зато *опікувались* мнов дівчата (I, 211); *окрилюватися*: у твоїх запахах, неначе в раю, *окрилювався* молодечий ум! (III, 26); *орудувати*: *Орудує* батько мій тим молотом (I, 237); *осилювати*: Інколи, як лютий біль *Осилював* його, він, мов безумний, Гнав геть її від себе (I, 271); *осмілюватися, ошукувати*.

Підкопувати: ...напасті, і брехні, й зради нас *підкопують* і рвуть (III, 74); *підморгує, підписувати, підторгувати, підточувати*: Немов черв'як *підточує* билину, Так підточило же життя мене. (I, 207); *переслідувати, прибільшувати, примушувати*: *Примушує* мене в тій хвилі промовчати Те, що належало б сказати (III, 386); *присвічувати*: Де в душах їх *присвічує* ідея (III, 387); *прояснюватися* – Хто плоду з дерева життя *вкусив* – *Прояснювався* увесь благим спокоєм (I, 287); *поборювати, погобджувати, пожертвувати, позалювати, покутувати*: Чого ж та бідна душенька На місці тім *заклята*? Чого *покутує*, немов Убила маму й тата (III, 147); *спокутувати*: І мовив я: «О, Господи, я грішний! Чи щоб *спокутувати* всіх вин вагу, Ти на сей труд важкий і безуспішний В сій хвилі кличеш свого слугу (III, 150); *повскакувати, поблискувати, проблискувати, полискувати, вилискувати, поцмокувати, поскрипувати, причалювати*.

Радуватися, нарадуватися, врадуватися: І *врадувалася* Астарте (II, 227); *розбентежувати*: Та людей я *спіткати* боюся, Люди рай *розбентежують* мій (I, 188); *роздумувати, розказувати, розсвічуватися, розскубувати, розпалювати* – В душах *розпалюєш* дивні огні, і бажання, і тугу... (III, 33); *розпитувати, розпліджувати, розцінювати*: І труд мій час *розцінює* лишень?; *силувати, силуватися, спродувати, пробувати*. Наголос виступає розрізнявачем значення дієслова *пробувати* (робити спробу) та *пробувати* (перебувати), *спробувати, утишувати, утаслилювати*: ...*утаслилюю* безмірних райських розкошів чуттям (III, 59).

І Огієнко відзначає, що безсуфіксні дієслова недоконогоного виду на -ува-, -юва- мають звичайно сталий наголос на передостанньому складі, тобто на суфіксі. Але «коли дієслово ще сильно зв'язане з тим словом, від якого повстало, то воно заховає й його наголос: вірувати, гребувати, жалувати, ласувати, злостувати, нехтувати, орудувати, постувати...» Префіксальні дієслова на -ува-, -юва-, коли визначають повторність дії, завжди мають наголос на корені. Коли дієслова не визначають повторюваності дії, то часто префікс не впливає на наголос [6, с. 191].

Акцентний тип РС охоплює дієслова з акцентованим суфіксом -ува-, в яких наголос пересувається в межах цього суфікса: у формах теперішнього часу однини та множини і в наказовому способі відтягується на голосний -у. У поетичних текстах Івана Франка цей акцентний тип репрезентований найчисленніше.

Адресувати, арештувати, басувати, будувати, бунтувати, збунтувати, бушувати, бідувати, боргувати, вагуватися: Як була *близенько*, Я ще *вагувався* (II, 143); *віщувати, відмежувати, розмежувати, воювати, звоювати, ворогувати, вторувати, врятувати, гальмувати*: На те людям книги мудрі укладали, Щоб людськії страсті вони *гальмували* (III, 193); *Гартувати*: Не *мякніть* без часу! *Гартуйте* сили (I, 172); *гаптувати, годувати*: Лиш ті, що тихі серцем і душею, Всіх *годували* працею своєю. (III, 219); *гордувати, згордувати*: В житті ти мною *згордувала* (I, 154); *горювати, зотувати, зготувати, гондлювати, господарювати, гостювати, грабувати*.

Дарувати, обдарувати, дивувати: Дивуються берези білокорі, немов сільські дівчата на торзі (ІІІ, 117); *дивуватися*: Аж батько мій радів, сусіди дивувались, і охали жиди й на мене жалкувались (І, 214); *диктувати, декламувати* днювати, *дівувати, жалкувати, жартувати*: Але тяжко з горем в серці жартувати і сміятись (ІІ, 291); *заклювати, заночувати, запакувати, запанувати, заснувати, засумувати, звоювати зруйнувати, змурувати, каменувати, катувати, коштувати*: що ран, і сліз, і праць коштує він (ІІІ, 112) Відмінним від літературної норми в поетичному мовленні І. Франка з суфіксальним наголосом засвідчене дієслово *коштувати*, яке в сучасній українській мові має акцентований корінь [Головащ, с. 85], хоча Словарь за ред. Грінченка подає з наголосом на суфіксі [Грінч. ІІ, с. 297]. *Кочувати, купувати, кермувати, керкувати, критикувати, колесувати, класифікувати*.

Лютувати, любуватися, маскувати, міркувати, поміркувати, медитувати, мордувати, мудрувати: Не високо мудруй, Але твердо держись (ІІ, 195); *напувати*: І душу тим повітрям напувати (ІІ, 131); *ночувати, нотувати, чвертувати, опанувати, панувати*: де яснів широкий ум, сильна воля панувала (ІІІ, 46) *запанувати*: Сам над собою запануй, То запануєш над людьми (ІІ, 193); *напануватися, працювати*: Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А чесно працював на хліб (ІІ, 183); *причарувати, простувати*: Врівнобіж величним струям часу простую І, роблячи свій пай, для загалу працюю (І, 205); *пророкувати, протестувати, прямувати, прямувати, полювати, поклювати*: Одно попадало на биті шляхи, і се небесні поклювали птахи; (ІІІ 217); *помандрувати, порядкувати, поцілувати, пильнувати*: Мене він любить, як дитину, Пильнує, тішить без упину (ІІІ, 161); *попразникувати, пошматувати*: Турботи всі розвіє й пошматує (ІІІ, 161).

Рахувати, раювати, руйнувати, рятувати, ревнувати, розсмакувати, розмежувати: Ні, мій куме! Краще чисто розмежуймося, як слід: Вам хай буде ваша Польща, Україну нам лишіть (ІІІ, 96).

Святкувати: Все приніс, чим день празничий святкувати має (ІІІ, 221); *скасувати, смакувати*: Вже й праця мені не смакує (І, 232); *сьлюндрувати, сумувати, тупцювати, торгувати, турбуватися, трактувати, тронувати, устаткуватися*: Дитина привяже до хати її, тепер устаткується, може... (І, 226); *хвилювати*: Сріблом на збоччях хвилював лан жита (ІІІ, 163); *хибувати, чарувати, чередуватися, царювати, цінувати*: Добро тобі лишаю. Не марнуй його, та й понад міру не цілуй (ІІ, 213); *цькувати, шанувати*: Великі дерева шануй, Що плід дають, і в спеку тінь (ІІ, 202); *шматувати, пошматувати, штурмувати*.

Префіксальні багатократні дієслова на -овува- завжди мають сталий наголос на суфіксі *óвува-*: *позóвувати., нагодóвувати, опанóвувати, обмірковóвувати, замурóвувати, зарисóвувати*: ...зарисóвувався обрис від Афонської гори (ІІІ, 80).

У поетичних творах Івана Франка представлені його рідні бойківські діалектні слова з суфіксом -ува- та з їхніми наголосами, наприклад: *вінувати, повінувати*: Як не хочеш дівувати Треба ж вінувати (ІІІ, 384); *вціткувати*: і був той ліс мені як мати, що вціткує тривогу навісну (ІІІ, 110); *дралювати*: Додому дралюють, немов на пожар (ІІ, 259); *заматіркувати*: Так буває спересердя, що й заматіркую (ІІІ, 140); *захалувати*: Захалувати непривчені груди (І, 331); *Куштувати «пробувати»*: Пройшов життя тяжку, жорстоку школу і куштував знання чудовий плід (ІІІ, 111); *Куштував* добра доволі, *Прокуштую* ще й біду (І, 249) *скуштувати*: Нехай і так! Підем, моя ти любо! *Скуштуємо* ще раз утіх земних (ІІІ, 188); *ліцитувати* «продавати на публічних торгах», *зліцитувати*: Грунт за довг зліцитували, А газда розпивсь (І, 178); *напастувати, снуватися*: Від тебе геть тікати хотів, круг тебе все снувався (ІІ, 144); *ступенувати «збільшити»*: Все степенуй, о Боже, По твоїй всесильній волі (ІІІ, 180); *Любов* людей, мов хліб той до засіка, Громадь і степенуй в любов до чоловіка (І, 166); *потратувати «понівечити»*: ...потратували всю ниву убогого твого сусіда (І, 192); *потручувати, потолочувати, рабувати, зрабувати «грабувати»*: Украсти, зрабувати – гріх страшний (І, 315); *пльядувати, підлоточувати*: Додачить всіх сплетених коренів лиха, Що сили його підлоточує стиха (І, 184); *правуватися «судитися»*: За той ліс громада з паном правувалась літ вже п'ять (І, 253); *тямувати*: Малим ще тямую, всі межі я знав за мамою літом щодень тупцював (І, 182); *трібувати, стрібувати «спробувати» хворувати «хворіти»* та ін.

Отже, в аналізованих поетичних текстах Івана Франка акцентуаційну характеристику дієслів першого структурного класу із суфіксом -ува- (-юва-) репрезентує велика група дієслів здебільшого відмінникового походження, які перед -ува- не мають інших суфіксів, що належать до акцентних типів **К** та **РС**, вони загалом відповідають сучасній літературній нормі та відображають тогочасну мовну практику.

З нормативною кореневою акцентуацією засвідчені в поезії Івана Франка здебільшого префіксально-суфіксальні дієслова, де що рідше – суфіксальні.

Акцентний тип **РС** представлений численною кількістю дієслів з рухомих суфіксальним наголосом. Зафіксовані в поетичному мовленні Івана Франка префіксальні утворення загалом мають такий самий наголос, як їхні безпрефіксні кореляти.

Акцентні варіанти зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками і є наслідком еволюційних змін в системі наголосу дієслів та їх функціонування. В окремих контекстах спостерігаємо розбіжності зі сучасною наголосовою нормою, що зумовлено різними просодичними ситуаціями, але такі приклади є здебільшого епізодичними, частіше спостерігаємо діалектні слова з їхніми наголосами.

Список літератури:

1. Винницький В. М. Парокситонічна акцентуація дієслів / В. М. Винницький // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 14-23.
2. Винницький В. М. Наголошування дієслів у поезії Івана Франка / В. М. Винницький // Укр. мова і література в школі. – 1981. – № 8. – С. 44-46.
3. Винницький В. М. Акцентуаційні етюди. / В. М. Винницький // – Жовква: Місіонер, 2004. – 282 с.
4. Винницький В. М. Українська акцентна система: становлення, розвиток / Винницький В. М // – Львів: Біблос, 2002. – 578 с.
5. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові / О. П. Кушлик. – Дрогобич: Коло, 2015. – 384 с.
6. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Український літературний наголос / І. Огієнко. – Вінніпег, 1952. – 304 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К., 1969. – С. 311-319.
8. Скляренко В. Г. З історії акцентуації неозначеної форми дієслів української мови / Скляренко В. Г. // Мовознавство. – 1988. – № 2. – С. 38-44.
9. Сербенська О. А. Мовний світ Івана Франка: Монографія / О. А. Сербенська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 372 с.
10. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. – К., 1986-1980.
11. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. / І. Франко // Літературно-науковий вісник, 1901. – Т. УІІІ. – С. 122.

Легка Л.І.Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко**АКЦЕНТУАЦИЯ ГЛАГОЛОВ ИЗ СУФФИКСОМ -УВА- (-ЮВА-) В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИВАНА ФРАНКО****Аннотация**

В статье проанализированы акцентуационные особенности суффиксальных и префиксально-суффиксальных глаголов первого структурного класса из суффиксом -ува- в поэтических произведениях Ивана Франко. По морфемной структуре и с помощью ударения установлены акцентные типы. Рассматриваемые глаголы с суффиксом -ува- принадлежат к двум акцентным типам: корневому и подвижному в суффиксах. Определены региональные акцентуационные особенности, установлены отклонения от литературного ударения, обусловлены просодическими ситуациями.

Ключевые слова: глаголы, акцентуация, акцентная система, акцентный тип, вариантное ударение, акцентная норма.

Lehka L.I.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ACCENTUATION OF SUFFIXAL AND PREFIXAL-AND-SUFFIXAL VERBS WITH THE SUFFIX -УВА- (-ЮВА-) IN IVAN FRANKO'S POETIC WORKS**Summary**

In the article the accentuative peculiarities of suffixal and prefixal-and-suffixal verbs of the first structural class (with thematic suffix -ува-, (-юва-) in poetic works of Ivan Franko have been analyzed. They are presented in two accent types: the root one, and the one with movable accentuation within the suffix of verbs. The deviations from modern accent norm due artistic and poetic situations and unstable accentuation have been analyzed.

Keywords: accentuation, accent type, accent norm, variant stress, verbs.